

EPIDEMIJSKE KONFERENCIJE ZA MEDIJE U SRBIJI: IZMEĐU STRUKTURNE I ZNAČENJSKE SFERE²

Epidemic Press Conferences in Serbia: Between the Structural and Semantic

APSTRAKT: *Predmet rada je identifikacija i analiza značenjskih konstrukcija, koje su imale neke od karakteristika retoričkih figura, na tzv. epidemijskim konferencijama za medije u Srbiji. U teorijskom delu polazi se od sociološkog pristupa masovnim medijima koji počiva na međuuticaju između samih medija i konteksta u kom su situirani, na šta se nastavljaju razmatranja odnosa strukture i značenja. Epidemijske konferencije prepoznate su kao medijski fenomen koji može poslužiti da se taj odnos donekle osvetli, jer su sa jedne strane predstavljale izvesnu emanaciju političkog podsistema, dok je sa druge strane njihov sadržaj imao izražen simbolički karakter koji je u sebe uključivao i figure. Metodski deo posvećen je određivanju figura i vremenskom uokviravanju analize. Rezultati analize pokazali su prisustvo nekoliko figura koje su se razlikovale po svom karakteru i po korisnicima, a čija je zajednička karakteristika bila ta da su u znatnoj meri odstupale od zdravstveno-informativne funkcije konferencija. U širem smislu, želeo se pokazati način na koji određeni kulturološki fenomeni, kao što su masovni mediji, mogu generisati različite skupove značenja, koja su kao takvi proizvod određenih strukturnih karakteristika samog društva.*

KLJUČNE REČI: *konferencije za medije, figure, značenja, virus korona.*

ABSTRACT: *The subject of the paper is the identification and analysis of meaningful constructions, which had some characteristics of the rhetorical figures, on the so-called epidemic press conferences in Serbia. The theoretical part starts from the sociological approach to the mass media, which is based on the interaction between the media and the context in which they are situated, which follows the consideration of the relationship between structure and meaning. Epidemic conferences were recognized as a media phenomenon that could serve*

1 nzvijer@f.bg.ac.rs

2 Rad je nastao u okviru naučnoistraživačkog projekta *Čovek i društvo u vreme krize* koji finansira Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.

to shed some light on this relationship, because on the one hand they represented a certain emanation of the political subsystem, while on the other hand their content had a strong symbolic character that included figures. The methodological part is dedicated to the definition of figures and the time framing of the analysis. The results of the analysis showed the presence of several figures that differed in their character and users, and whose common characteristic was that they significantly varied from the health and informational function of conferences. In a broader sense, the aim is to show the way in which certain cultural phenomena, such as the mass media, can generate different sets of meanings, which are the product of certain structural characteristics of society itself.

KEY WORDS: *press conferences, figures, meanings, coronavirus.*

1. Uvodne napomene

Kriza izazvana epidemijom virusa korona³ svakako je imala veliki uticaj na društvo u celini. U uslovima takve, sveprožimajuće krize poseban značaj dobili su masovni mediji. Načelno posmatrano, značaj masovnih medija proizilazi iz moći koju oni imaju u savremenim društvima. Ta moć se, između ostalog, može ogledati i u mogućnosti uticaja na znanje, uverenja, vrednosti, društvene odnose i identitete, ali obuhvata i „moć označavanja“ (*a signifying power*), tj. moć da se stvari predstave na određeni način (Fairclough, 1995: 2). Kao specifični „sistemi predstavljanja“ (*the systems of representation*) (Hall, 1997), masovni mediji formiraju jednu vrstu prizme kroz koju se društvena kriza prelama. Zbog toga nije preterano reći da mogu imati ključnu ulogu u samoj konstrukciji krize (Koerber, 2020: 494), ali i u načinu njenog daljeg razvijanja i širenja. Pored toga, masovni mediji mogu igrati fundamentalnu ulogu u krizama prelamajući je kroz različite vrste diskursa, narativa, agendi i okvira (Koerber, 2020: 496). Ovom spisku koncepata, koji nije konačan, može se dodati i stvaranje značenjskih figura, čija će analiza ujedno biti i predmet ovog rada. Figure će se analizirati kroz osobenu medijsku formu oličenu u konferencijama za medije, koje su se organizovale povodom krize uzrokovane širenjem virusa korona, i kao takve su predstavljale jedan od zvaničnih kanala širenja informacija o pomenutoj krizi.

2. Masovni mediji, strukture i značenja

Načelno posmatrano, moglo bi se reći da bi sociološki pristup masovnim medijima mogao imati, u izvesnom smislu, dvostruko usmerenje. Sa jedne strane on ispituje relevantnost medija da razumeju „kako društvo funkcioniše“, povezujući medije sa fundamentalnim društvenim procesima kao što su

3 U radu će se koristiti sintagma virus korona, iako se ima u vidu i zvanična terminologija Svetske zdravstvene organizacije prema kojoj je u pitanju virus SARS-CoV-2, a bolest koju on izaziva COVID-19 (<https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019>). Takođe, u nastavku teksta upotrebljavaće se i termin epidemija umesto pandemija, pošto će analiza biti usredsređena na situaciju u Srbiji.

društvena stratifikacija, organizacije, identiteti, zajednice, moć, itd, dok se sa druge strane oslanja na teorije o ovim ključnim dimenzijama društvenog života da bi se ispitali različiti aspekti medija – industrije, institucije, publika, sadržaj i politike (Waisbord, 2014: 7–8).

Sociološka perspektiva prevashodno bi podrazumevala da se masovni mediji nikako ne mogu posmatrati odvojeno i nezavisno od društva u kome su nastali. Džon Tompson s pravom naglašava da je posredovana komunikacija (kao što je mas medijska) uvek kontekstualizovana društvena pojava, jer je ugrađena u društvene kontekste koji su struktuirani na različite načine i koji, zauzvrat, imaju strukturalni uticaj na samu komunikaciju (Thompson, 1995: 11). Sociološki ugao posmatranja uključivao bi upravo tu situiranost masovnih medija u određeni društveni kontekst, osobenosti tog konteksta i njegov povratni uticaj na same masovne medije, kao i karakteristike tih medija uslovljene specifičnim društvenim okolnostima. Zbog toga se može reći da je sociološki pristup masovnim medijima vođen dvostrukim usmerenjem – sociološko razumevanje medija pomaže da se u prvi plan stave važna pitanja o tome kako mediji funkcionišu i kakav je njihov uticaj na različite aspekte društvenog života, pri čemu bi proučavanje medija istovremeno trebalo osvetljavati i objašnjavati ključne trendove i promene u samim društvima (Waisbord, 2014: 8). Na ovaj način, proučavanje masovnih medija može biti i jedna vrsta posredne analitičke alatke koja može poslužiti i za istraživanje samog društva. Rečju, razumevanjem masovnih medija mnoge stvari se mogu saznati i o karakteristikama društvenog konteksta u okviru koga oni deluju.

Važnost društvenog u sociološkoj perspektivi proučavanja masovnih medija ujedno upućuje i na važnost same društvene strukture. Uverenje da su društvene strukture prožimajuće i primarne kada su u pitanju masovni mediji jeste jedna od premisa tzv. strukturne medijske sociologije (Benson, 2014: 28). Pomenuto sociološko usmerenje prednost daje strukturalnom aspektu masovnih medija, ujedno naglašavajući važnost političkih, ekonomskih i uopšte društvenih struktura u samoj analizi masovnih medija. Opsežno razmatrajući pojam i mesto strukture u okviru svoje šire teorije o masovnim medijima, Denis Makvejl (Denis McQuail) navodi da se struktura odnosi na sve one stvari koje su povezane sa medijskim sistemom, kao što su oblik organizacije i finansiranja, vlasništvo, oblik regulacije, infrastruktura, distributivni objekti itd. (McQuail, 2010: 192).⁴ Moglo bi se reći da strukturalni aspekt masovnih medija ima spoljašnji i unutrašnji nivo, gde bi prvi podrazumevao međudnos različitih elemenata društvene strukture i masovnih medija, odnosno integrisanje širih strukturalnih elemenata u proučavanje načina funkcionisanja masovnih medija (Waisbord, 2014: 17). Unutrašnji nivo obuhvatao bi strukturalne karakteristike masovnih medija, od kojih Makvejl neke i sam navodi.

4 U Makvejllovoj teorijskoj perspektivi poseban značaj imaju ekonomski i politički aspekti masovnih medija (koji potpadaju pod širi pojam medijskih struktura), što je primetno u njegovom naglašavanju da je nemoguće razumeti društvene i kulturne implikacije masovnih medija bez, barem, skiciranja širih političkih (vlasništvo, kontrola, upravljanje) i ekonomskih (tržište, reklamiranje, finansiranje, konkurencija, monopolizacija) sila koje oblikuju medijske institucije (McQuail, 2010: 218–244).

Strukturni pristup masovnim medijima svoj antipod mogao bi imati u onim teorijskim pozicijama koje su usredsređene na sadržaj masovnih komunikacija, odnosno na same medijske poruke i efekte tih poruka. Takva perspektiva bila je relativno dugo dominantna u okvirima socioloških i kulturoloških pristupa masovnim medijima, što je uslovalo izdvajanje nekoliko modela, kao što su tzv. potkožni model (*Hypodermic model*), zatim reakcije na njega oličene u teorijama dvostepenog toka (*Two-step flow*) i pristupu koristi i zadovoljstava (*Uses and gratifications approach*), kao i model razvijan u okviru interdisciplinarnog pristupa studija kulture (Kicinger, 2005; Milivojević, 2001; Prajs, 2011).

Svi pomenuti modeli, kojima se uz izvesne ograde može dodati epitet klasičnih, usmereni su mahom na sadržaj masovnih medija i na to kakav će uticaj imati na publiku, odnosno na njeno razumevanje samih sadržaja. Razumevanje određene poruke (ne samo mas medijske) nužno je povezano sa značenjem, što samim tim upućuje na simboličku ravan. Američki sociolog, Džefri Aleksander (Jeffrey Alexander), smatra da su značenja središnja kategorija same kulture. Kao takva, značenja su proizvoljna i stvaraju se unutar sistema znakova, što znači da uživaju određenu autonomiju u odnosu na društvo i na društvenu uzročnost (Alexander, 2003).⁵ Drugim rečima, značenja su nezavisna od društvene strukture. Samim tim, kultura predstavlja jednu vrstu nezavisne varijable koja poseduje „relativnu autonomiju“ u oblikovanju delovanja pojedinaca i institucija (Alexander, 2003: 12). Premda iz ovoga dalje proizilazi stav da kultura determiniše društveno delanje i druge aspekte društvene strukture, Aleksander napominje da sam društveni kontekst ipak nije u potpunosti zanemaren, već je tretiran kao jedna vrsta arene u kojoj se kulturne sile spajaju ili sudaraju s „materijalnim uslovima i racionalnim interesima“ (Alexander, 2003: 26).

Posmatrajući masovne medije iz ovakve teorijske vizure, u kojem društveni kontekst predstavlja jedan prilično „labavi“ okvir dešavanja, a značenja postaju primarna, u središte analize dolaze simbolički aspekti masovnih medijskih poruka, odnosno različiti načini konstrukcije značenja. Kako napominje Aleksander, značenja u društvu imaju svoju unutrašnju logiku (Alexander, 2010: 281), što je stav koji on primenjuje i na sferu masovnih medija. Usredsređivanje na medijsku poruku može, dakle, ići linijom njenih efekata ili linijom njenih značenja. U oba slučaja, društveni kontekst, najčešće oličen u samoj društvenoj strukturi, ostaje sekundaran. Međutim, ova dva pola šire analize, simbolički i strukturni, ne moraju isključivati jedan drugog. Benson napominje da strukturni pristup sociologiji masovnih medija ne treba ni da odbaci ni da privileguje

5 U najširem smislu, Aleksanderove teorijske pozicije proistekle su iz idejne struje u društvenim i humanističkim naukama poznatije kao kulturni zaokret (*cultural turn*). U okviru ovog, veoma širokog pristupa, kultura se poima kao eksplanatorni koncept, što znači da se kulturni uzroci koriste za objašnjavanje i razumevanje istraživanih fenomena i pojava (Gans, 2012: 125). U tom smislu, zanimljiva je opaska Rodnija Bensaona (Rodney Benson) koji kaže da je kulturni zaokret u biti pogrešan jer se ponašao kao da društvena struktura više ne postoji. Ovaj američki sociolog napominje da čak iako uvažimo stav da je društvena realnost diskurzivno konstruisana, sam koncept društvene strukture upućuje na nejednakosti u distribuciji resursa (materijalnih i simboličkih), a skretanjem pažnje sa tih nejednakosti, kulturni zaokret postaje saučesnik neoliberalne ideologije (Benson, 2014: 27).

kulturu (značenjski ili simbolički nivo), već treba da traga za razumevanjem kompleksnosti međuveze diskurzivnog i društvenog (Benson, 2014: 27).⁶

Jednom savremenom medijskom fenomenu, koji je bio veoma aktuelan u okolnostima epidemije virusa korona, posebno u početnoj fazi, moglo bi se prići i sa strukturnog i sa značenjskog aspekta. Reč je o konferencijama za medije najviših državnih zvaničnika i članova Kriznog štaba organizovanih povodom situacije sa pomenutom epidemijom, koje su na ovom mestu uslovno nazvane epidemijske konferencije, upravo zbog toga što je njihovo održavanje i formalno i sadržinski bilo neposredno povezano sa epidemijskim kontekstom. Ako ih posmatramo iz strukturne perspektive, epidemijske konferencije su izvesna emanacija političkog podsistema, jer su ih održavali najuticajniji predstavnici političkog podsistema, kao i članovi Kriznog štaba koji su bili direktno delegirani od strane tih istih predstavnika.⁷ Jasno je, naravno, da politički akteri nisu samo puki predstavnici, već i neposredni kreatori političkog podsistema. Delanje političkih aktera, kao i njihova agensnost, oblikuje sam politički podsistem u određenom smeru i u skladu sa preferiranim interesima.

Istovremeno, delatnost i agensnost političkih aktera blisko je povezana sa simboličkom i značenjskom ravni. Prema Aleksanderu, politička borba je proces stvaranja značenja, odnosno stvaranje značenja je u samom centru političke borbe (Alexander, 2010). Politička borba, ili borba za moć može se shvatiti i kao suština same politike, jer da bi politički akteri došli u situaciju da delaju u okvirima političkog podsistema, oni se najpre moraju izboriti za vlast, tj. moraju steći političku moć. Upravo ta borba je za Aleksandera jedna vrsta performansa koja podrazumeva različite simboličke elemente kao što su kodiranje, naracija, specifičan tonalitet, korišćenje metafore, postavljanje scene (Alexander, 2010: 9). Pomenuti elementi mogu uticati na ishod političke borbe, što dalje ukazuje na to da značenja igraju važnu ulogu. Sledeći, između ostalih i Aleksandera, politikološkinja Širin Raj (Shirin M. Rai) predlaže okvir za politički performans koji se sastoji od dve ose, pri čemu su na prvoj oznake performansa – telo (fizička predstava osobe), mesto/prostor, reči/govor i samo izvođenje, dok su na drugoj efekti performansa – autentičnost, način predstavljanja, liminalnost i otpor (Rai, 2015).

Neki od navedenih elemenata i oznaka političkog performansa mogli su se uočiti i na epidemijskim konferencijama, posebno na onim koje su održavali politički akteri. U velikoj meri prevazilazeći funkciju prenosnika informacija, konferencije su obezbeđivale „simbolički rezervoar“ iz koga je publika mogla da

6 Kompromisno stanovište pokušao je da ponudi i Herbert Gans, koji se načelno izjašnjavao protiv dualizma između kulture i strukture. On, međutim, na koncu ipak daje prednost strukturi nad kulturom jer, kako kaže, društvena struktura prevladava kulturu, ali to ne isključuje kulturu, pošto su surogati kulture uvek prisutni, ali ne nastaju u vakuumu, već zavise od situacionog, relacionog i strukturalnog konteksta u okviru kojeg se pojavljuju (Gans, 2012: 132).

7 Dana 13. marta 2020. godine vlada Republike Srbije donela je Zaključak o obrazovanju Kriznog štaba za suzbijanje zarazne bolesti COVID-19 (<https://www.srbija.gov.rs/vest/480009/krizni-stab-za-suzbijanje-zarazne-bolesti-covid-19-obrazovan-u-skladu-sa-zakonom-o-vladi.php>) u čijem sastavu su bile istaknute političke figure i prominentni zdravstveni radnici.

crpi materijal za stvaranje sopstvenih „mreža značenja“, afirmativnih ili kritičkih po karakteru (Villegas, 2020: 354). Performativni karakter samih konferencija je, između ostalog, stvarao i različite simboličke konstrukcije.

Epidemijske konferencije pokazuju da su u ovom procesu stvaranja značenja u sferi političkog masovni mediji bili neophodan preduslov. Moglo bi se reći da je činjenica da su konferencije preko nacionalnih frekvencija bile televizijski prenošene širom zemlje uticala na to da u njima budu posebno naglašeni elementi simboličkog performansa, konkretno oni koji su se odnosili na govornu ravan (korišćenje retoričkih figura, variranje tonaliteta, dramske pauze, obraćanje drugima) ali i na samog govornika (položaj tela, gestikulacija). Ovo otvara dva šira pitanja odnosa strukturnog i značenjskog aspekta. Kada je strukturna perspektiva u pitanju ne bi trebalo prevideti činjenicu da su konferencije prenosili državni mediji koji su imali epitet javnog servisa, kao i oni koji su bili u privatnom vlasništvu. Još važnija činjenica od prenosa jeste i to da su na epidemijskim konferencijama aktivno učestvovali i novinari koji su pripadali medijima iz državne i privatne sfere. Ovo se ne čini zanemarljivim, jer Rodni Benson navodi da je određen broj istraživanja pokazao da su nekomercijalni, državno subvencionisani mediji, u mnogim zemljama kritičniji i ideološki pluralniji, nego čisto komercijalni mediji, da bi odmah potom dodao da naravno nije uvek slučaj da javno finansirani mediji služe demokratskim ciljevima, već da su u nekim zemljama, ono što se naziva „javnim“ medijima zapravo vladine propagandne agencije (Benson, 2014: 31).

Drugo pitanje upućuje na odnos televizijskog medija i njegovog značenjskog nivoa, a u tom kontekstu Džon Fisk navodi da je suštinska karakteristika televizije njena polisemičnost, odnosno višeznačnost (Fiske, 1987: 15). Televizijski program, prema Fisku, pruža potencijalna značenja koja društveno situirani gledaoci interpretiraju na svoj način, pri čemu taj polisemički potencijal nije neograničen niti je bez strukture, već sam medijski tekst ocrtava teren unutar kojeg se mogu stvarati značenja. Značenjski nivo, u slučaju epidemijskih konferencija, posebno dolazi do izražaja u okviru narativne ravni kojom su se prenosile poruke, jer je cilj konferencija, kao i svakog masovnog medijskog komuniciranja, bilo prenošenje određene poruke. U trenucima akutne društvene krize izazvane epidemijom virusa korona, poruke koje su se prenosile sa konferencija imale su izrazitu težinu, i to ne samo simboličku, već i informativnu, kognitivnu, pa i emotivnu.

Rečeno svakako nije zanemarljivo jer, šire posmatrano, način medijskog izveštavanja i predstavljanja informacija u vezi sa epidemijom može uticati na ponašanje ljudi i na njihove stavove. Ovo je bilo predmet proučavanja nekoliko istraživanja koja su pokazala kako se reakcija ljudi može promeniti sa medijskim izveštajima i kako se, stoga, može uticati na kontrolu bolesti i njeno širenje. Istraživanja su se bavila medijskim izveštavanjem tokom pandemije virusa H1N1 2009. godine, i utvrđeno je da su mediji istovremeno širili strah ali i podizali svest među ljudima, što je nekima pomoglo da usvoje osnovne mere zaštite, ali je takođe kod drugih izazvalo stigmatizaciju obolelih osoba zbog neprimerenog izveštavanja u pojedinim medijima (Anwar et al., 2020).

Epidemijske konferencije mogu se sagledati kao manje ili više specifičan televizijski žanr. One u formalnom pogledu mogu imati dodirnih tačaka sa vestima, u smislu informativnog karaktera, linearne strukture, direktnog obraćanja, svedene postavke enterijera i srednje krupnih planova. U klasičnim studijama o televiziji iz 1970-ih (Williams, 2003) ili pak iz 1990-tih (Mek Kvin, 2000) za vesti su karakteristični upravo navedeni atributi. Međutim, suštinska razlika u odnosu na vesti leži u diskurzivnoj strukturi epidemijskih konferencija. Pojedini, nešto noviji pristupi televizijske žanrove sagledavaju upravo kao vrstu diskurzivne prakse, koja se prevashodno odnosi na produkciju i recepciju medijskih tekstova, kao i na sam kontekst u okviru koga se to dešava (Mitel, 2011). U tom smislu, u specifičnom kontekstu epidemiološke krize odvijala se intenzivna produkcija epidemijskih konferencija, koju je karakterisala istovremenost konkretne produkcije svake posebne konferencije i njene trenutne recepcije. Pored toga, lingvista Norman Ferklafl (Norman Fairclough) navodi da različiti mediji, kao i različite forme u okviru jednog medija, imaju sasvim različite diskurzivne prakse (Fairclough, 1995: 64).⁸ Upravo specifična diskurzivna praksa činila je epidemijske konferencije suštinski različitim od vesti, jer je njihov narativni nivo bio prožet osobenim značenjskim konstrukcijama (od kojih su neke prepoznate kao figure) i drugim elementima performansa, dok jedan deo njihovog sadržaja nije bio unapred strukturisan⁹ zbog direktnog prenosa i prisustva novinara koji su često ulazili u dijalog, pa i debate sa osobama koje su održavale konferencije.

Prisustvo novinara, kao predstavnika javnosti, i mogućnost da na kraju konferencije postave pitanja, činilo je od epidemijskih konferencija kanal preko koga su predstavnici vlasti na izvestan način komunicirali sa širom populacijom. Konferencije bi se tako u jednom širokom smislu mogle povezati sa konceptom javne sfere Jirgena Habermasa (Jürgen Habermas), jer su novinari bili uključeni u dijalog koji je često imao kritički karakter. Habermas je smatrao da je kritičnost jedan od osnovnih uslova uspostavljanja javnog mnjenja, pri čemu je njegov idealnotipski model kritičkog javnog mnjenja ujedno imao i funkciju kontrolora same vlasti (Habermas, 1969). Novinarska pitanja na konferencijama često su tako imala kritičko-preispitivački karakter prema informacijama koje su saopštavali i odlukama koje su donosili predstavnici vlasti.

Prisustvo novinara može se sagledati iz još jednog ugla. Na epidemijskim konferencijama su u određenom broju slučajeva šlagvort za novinarska pitanja bili sadržaji na društvenim mrežama, a i akteri koji su držali epidemijske konferencije takođe su se osvrtni na te sadržaje. Ovo, između ostalog, može otvarati i pitanje odnosa tradicionalnih medija, kao što je televizija, i novih digitalnih medija. Na jednom mestu se primećuje da je došlo ako ne do potpunog

8 Ferklafl pod diskurzivnim medijskim praksama podrazumeva različite aspekte procesa proizvodnje i „potrošnje“ medijskih tekstova, pri čemu navodi da same prakse posreduju između tekstualnog i društvenog (kulturnog) čineći tako indirektnu vezu između ove dve sfere, u smislu da društvo oblikuje načine na koje se tekstovi proizvode i „konzumiraju“, što se onda ovaploćuje i u karakteristikama samih medijskih tekstova (Fairclough, 1995: 58–60).

9 Za razliku od toga, sadržaj koji se prezentuje u vestima je „kontrolisan i konstruisan kroz ‘zatvoreni’ fabrički sistem proizvodnje“, a uz to je i veoma selektivan (Burton, 2005: 274, 281).

ukidanja, a onda svakako do redukovanja distance između interpersonalne i masovne komunikacije, odnosno, kako se kaže, digitalne tehnologije su zamutile razdvajanje između lične, interpersonalne i masovne komunikacije (Waisbord, 2014: 6). To je svakako uslovilo i pojavu novih oblika, kao što je onaj koji Manuel Kasteles naziva masovnom samokomunikacijom, koja posredstvom interneta dopire do velikog broja ljudi, koji poruke sami generišu, biraju i usmeravaju (Kastels, 2014: 82).

Masovna samokomunikacija u okolnostima početka i širenja epidemije mogla bi podrazumevati nekoliko stvari. Najpre, pomenute okolnosti uslovile su da pitanja svežine, pouzdanosti, tačnosti, korisnosti informacija izrazito dobiju na značaju. Pojedinaac je taj koji sam pravi izbor u okeanu informacija isključivo na osnovu lične procene, ali istovremeno on može biti i njihov generator, koji ih dalje usmerava prema drugim pojedincima. To bi moglo značiti da su epidemijske konferencije podsticale i zvaničnu i nezvaničnu proizvodnju informacija koje su se odnosile na epidemiju. I ne samo to. Prema pojedinim navodima, od početka zatvaranja (popularnog *lockdown*-a), došlo je do povećanja od 87% u upotrebi društvenih mreža, pri čemu su ljudi prikupljali informacije objavljene na različitim grupama, kao i nepoznatim stranicama često ne dovodeći u pitanje sam sadržaj (Anwar et al., 2020).

Imajući to u vidu čini se važnim pomenuti (premda to neće biti predmet ovog rada) pitanje preferencije u izboru medija (novih ili tradicionalnih), posebno kada se zna da su se epidemijske konferencije televizijski direktno prenosile, pri čemu svežina informacija nije zaostajala za digitalnim kanalima prenošenja. Pojedina, nešto starija istraživanja (2012. godina) pokazala su da se ljudi okreću tradicionalnim masovnim medijima kada dođe do krize (cit. prema Koerber, 2020: 504), što bi moglo da znači da televizija i dalje predstavlja primarniji medijski izvor kada se ima u vidu dobijanje zvaničnih informacija u okolnostima krize.

3. Metodski okvir

Premda su bile važan izvor informacija u okolnostima krize, epidemijske konferencije sagledaće se i kao jedna vrsta posrednika određenih značenjskih konstrukcija,¹⁰ koje su na ovom mestu uslovno nazvane figurama, i koje će kao takve biti osnovne jedinice analize. Žerar Ženet navodi da je u izvesnom smislu status figure ambivalentan jer ona predstavlja načine govora koji odstupaju od uobičajenih i svakidašnjih načina, ali istovremeno samo to odstupanje se kroz figuru legitimise kao uobičajeno (Ženet, 1985: 52). Na određeni način figura konstituiše zaseban prostor unutar jezika, jer kako Ženet napominje „stvora razmak između znaka i smisla“ (Ženet, 1985: 52). Drugi vid ambivalentnosti povezan je sa prethodnim i ogleda se u mogućem istovremenom odsustvu i prisustvu upravo označenog. U retoričkom smislu, figura se koristi da prenese određeno značenje koje ne mora imati neposredne veze sa samim prenosiocem.

10 Kako napominje Aleksander, u medijima ne nalazimo samo činjenične informacije o javnim akterima i njihovom govoru, već i kulturne strukture – sama javna značenja (Alexander, 2010: 292).

Pored razlikovanja od uobičajenog načina izražavanja, za figuru je takođe važna uočljiva struktura, odnosno forma koja je nezavisna od sadržaja (Perelman & Olbrechts-Tyteca, 1969: 168). Mogla bi se, tako, razlučiti dva dela figure, strukturni (forma) i značenjski,¹¹ što bi se u jednom širem smislu moglo povezati sa denotativnim i konotativnim nivoom. Figure na denotativnom nivou imale bi izraženiju strukturu u smislu konkretne pojmovne forme na koju se odnose, pri čemu bi označeno bilo neposredno prisutno, dok bi figure na konotativnom nivou imale znatno veći „razmak između znaka i smisla“.

Pomenute karakteristike poslužiće u najširem smislu za identifikovanje figura koje su se mogle uočiti na epidemijskim konferencijama. U tom smislu, posebno će se obratiti pažnja na karakteristiku figura koja se odnosi na odstupanje, jer će se tragati prevashodno za onim figurama koje su odstupale od glavne teme epidemijskih konferencija (brojevi zaraženih, preminulih, izlečenih, rad kovid ambulanti, i sl.). Uz to, tragaće se i za onim figurama koje su bile neposredno prisutne po svojoj formi, i kod kojih je značenje imalo više veze sa samim prenosiocem.

Podjednako važna stvar kada su u pitanju figure biće i pitanje njihovih korisnika, odnosno samih govornika. U načelu, kvalitet govornika može varirati u zavisnosti od okolnosti kao što su izgled, odevanje, godine, ugled, vršenje određenih funkcija (Perelman & Olbrechts-Tyteca, 1969: 18). Iako formalne, pomenute karakteristike mogu uticati na ubedljivost i uverljivost govornika. Posebna pažnja posvetiće se tome ko je na epidemijskim konferencijama koristio određene figure, kada, uolikoj meri i na koji način. Ovo se čini važnim, pošto je govornik taj koji inicijalno konstituiše određenu figuru, pri čemu sama figura svoje simboličko ovaploćenje dobija u međuodnosu govornika i publike. U slučaju epidemijskih konferencija u pitanju je publika masovnih medija, koja je kao takva veoma široka, heterogena i razučena. Načelno, da bi uspeo da je ubedi i da utiče na nju, govornik mora da se prilagodi svojoj publici, odnosno mora da uzme u obzir složenu prirodu svoje publike (Perelman & Olbrechts-Tyteca, 1969: 21–22, 24). Ovo samim tim može otvoriti i pitanje da li je korišćenje određenih figura na epidemijskim konferencijama, između ostalog, bio i pokušaj prilagođavanja publici i njenog pridobijanja.

Vremenski opseg analize u ovom radu obuhvatiće kraj meseca februara, kao i naredna dva meseca, mart i april 2020. godine. Navedeni period izabran je zbog toga što se već krajem februara pandemija virusa korona počela zahuktavati, da bi u martu i aprilu došlo do njenog rapidnog širenja, što je uslovalo niz veoma represivnih mera kao što su bile potpune zabrane kretanja i policijski časovi. Ovako omeđen vremenski okvir pokazaće, osim prisutnosti određenih figura, i njihove eventualne sukcesivne promene u temporalnoj ravni. Shodno vremenskom opsegu analize u uzorak je ušlo ukupno 59 konferencija za medije.

---

11 Važno je napomenuti da svaka struktura može da postane figura u zavisnosti od načina na koji se koristi, ali da sama činjenica da je upotreba jezika neuobičajena ne može biti opravdanje za smatranje figurom, već je važno znati u kome pogledu se upotreba smatra neuobičajenom (Perelman & Olbrechts-Tyteca, 1969: 169).

4. Figure na epidemijskim konferencijama

Obraćanja na epidemijskim konferencijama obilovala su različitim značenjima. Ta značenja često su bila u formi figura i njihova veza sa problemom epidemije bila je, u izvesnom smislu, malo posrednijeg karaktera.

4.1. *Figura negativaca*

Jedna od takvih figura poslužila je za negativno označavanje svih onih koji se, prema uverenju korisnika te figure, nisu ponašali i nisu (moralno) postupali na prihvatljiv način u okolnostima epidemije. Figura negativaca najranije se manifestovala, već na prvoj epidemijskoj konferenciji održanoj 26. februara 2020. godine povodom situacije sa virusom korona u okruženju, ali svega par puta, pri čemu nije bila preterano upadljiva. Najpre je predsednik Republike napomenuo kako bi trebali „da čuvamo svoju zemlju upravo od izliva lažne ljubavi, koja je u stvari usmerena na to da se naša zemlja sruši“, da bi u sličnom tonu, jedan od lekara, infektolog Mijomir Pelemiš, nastavio: „Bojim se da će i ovaj današnji sastanak od *nekih* biti iskorišćen, da je sad u Srbiji neki haos...“, i kako „nikad nisam video ovoliku paniku koju su *neki* namerno izgleda napravili, odnosno zlonamerno, bolje reći“ (kurziv N. Z.). Ni jedan ni drugi govornik pri tom nisu precizirali o kome je reč, i ko su ti „neki“ koji zlonamerno šire paniku i rade državi „o glavi“. Pri kraju konferencije, predsednik Republike postao je malo konkretniji, jer je u toku odgovaranja na novinarska pitanja počeo da više na novinara Radija Slobodna Evropa, koji ga je pitao da li su predizborna okupljanja zdravstveni rizik. U tom delu svog nastupa, predsednik optužuje novinara da postavlja pitanja „u ime nekih političkih partija“, i povišenim tonom govori kako izbori neće biti otkazani i kako utakmice neće biti otkazane. Na ovaj način, kao negativci označili su se političari, ali i novinari. Označavanje novinara kao negativaca imalo je i posredniji oblik. Na jednoj od kasnijih konferencija (02. april), na pitanje novinark Nove S o uhapšenoj novinarki Ani Lalić predsednik je između ostalog odgovorio: „Na svaku vašu neistinu sam u stanju da odgovorim istinom, i koliko god puta da je ponovite ja sam u stanju da odgovorim, koliko god puta da nešto izmislite ja sam u stanju da vas pobedim činjenicama“.

Spisak negativaca dalje se proširivao (konferencija za medije 11. marta 2020. godine), najpre običnim ljudima koji, po predsedniku Republike, kupuju previše dezinfekcionih sredstava ili prećutkuju da su bili u Italiji ili imali kontakta sa ljudima iz tih oblasti,¹² ujedno okrivljujući ljude kako ne daju da im se pomogne. Na ovu kritiku kasnije se nadovezao jedan od lekara, Goran Stevanović, ističući neodgovornost ljudi prema sebi i prema drugima jer se ne javljaju lekarima. Pored običnih ljudi, predsednik Republike pomenuo je još i neimenovane kritičare izjava lekara. Na samom kraju ove konferencije, pitanje novinark TV Pink o tome šta misli o stavovima svojih političkih protivnika o virusu korona, predsednik Republike iskoristio je za kritiku političke opozicije kao zlonamerne i sebične. Ovim putem je konkretnije rečeno koji su političari

12 Zgodno je pomenuti da je na konferenciji od 26. februara 2020. godine, jedan od lekara, pulmolog Branislav Nestorović, pozvao žene da sa svojim muževima slobodno idu u šoping u Italiju.

u pitanju (opozicioni), a samu kritiku političke opozicije, predsednik Republike plasirao je i na epidemijskoj konferenciji sledećeg dana kada je, opet na samom kraju, negativno govorio o svojim političkim protivnicima. Njih je predsednik Republike pomenuo i na konferenciji održanoj 14. marta, navodeći kako „kmeče i plaču“, zatim je naveo i imena konkretnih političara iz opozicije, da bi onda odjednom zamolio novinare da mu više ne postavljaju pitanja o političkim protivnicima.¹³

Listi negativaca pridružila se i Evropska unija, koju je predsednik Republike kritikovao na epidemijskoj konferenciji organizovanoj povodom uvođenja vanrednog stanja (15.03.2020. godine), kada je najpre naglasio da evropska solidarnost ne postoji, a na pitanje novinarki o odluci Evropske komisije da zabrani izvoz medicinske opreme van EU, ljutito je odgovorio:

„Tu su odluku doneli ljudi koji su nam ovde držali predavanje da ne treba da kupujemo kinesku robu, koji su nam tražili da menjamo tenderske uslove, iz cele Evrope, i da ne bude cena osnovni uslov, pošto je njihova roba mnogo kvalitetnija iz Evrope pa moramo od njih sve da kupimo. Kad su bile potrebne srpske pare, tad je bilo pravite tendere, menjajte uslove za tendere da bi evropske firme dobijale pare srpske. A kad je muka i kad je teško, e tad nam ni srpske pare ne pomažu. Jer im mi nismo tražili za džabe ništa“.

Na konferenciji sledećeg dana, predsednica Vlade Republike Srbije napominje da je „situacija u vezi sa građanskom disciplinom dosta zabrinjavajuća“. Tu se verovatno mislilo na starije sugrađane s obzirom na to da je saopštila kako se razmatra donošenje odluke da se starijim građanima koji prekrše veoma restriktivne mere zabrane izlaska donete prethodni dan, propišu visoke novčane kazne.

Sledeći negativac na listi bili su građani koji se vraćaju sa rada iz inostranstva. Njih su tako krajnje eksplicitno označili predsednica vlade i predsednik Republike Srbije na zajedničkoj konferenciji (17. mart). Najpre je predsednik govorio da su se ti ljudi nedisciplinovano ponašali i hteli da tuku lekare, govorio je da su neodgovorni jer su se vratili u svoju matičnu zemlju, da bi onda predsednica vlade izričito naglasila da su „najveći problem“ i „najveća opasnost“ državljani Srbije koji se vraćaju iz inostranstva, koji su po njoj „nedisciplinovani“ i „potpuno sa nula solidarnosti“. Međutim, predsednik je tada prekinuo premijerku i napomenuo da nisu svi takvi i da su većina dobri i odgovorni ljudi, ali je predsednica vlade ipak naglasila da veliki broj, po njoj, ipak nije odgovoran. Za ovu svoju tvrdnju, predsednica vlade nije navela konkretne dokaze, već je dala argumente u stilu „da svako od nas zna makar jednu osobu, koja zna osobu, koja je juče došla iz Nemačke ili Austrije i danas se šeta po gradu, kupuje i obavlja poslove“.¹⁴

13 To se desilo i na nekoliko narednih konferencija, novinari su mu postavljali pitanja o političkoj opoziciji i njihovim stavovima, ali je predsednik uglavnom sa izvesnom dozom indignacije, odbijao da na ta pitanja odgovori.

14 Na jednoj od narednih konferencija (19. mart) predsednik Republike donekle je ublažio negativan stav i, uslovno rečeno, relativizovao „krivicu“ ljudi koji se iz inostranstva vraćaju u matičnu zemlju govoreći da nisu oni problem, već da je situacija problem. Međutim, opet

U sličnom maniru, na epidemijskoj konferenciji sledećeg dana (18. mart), predsednica vlade nastavila je da kao negativce označava domaće građane koji se vraćaju iz inostranstva navodeći kako je to „zaista neverovatan broj, neočekivan“ i kako je to za sve građane i za celo društvo „poseban bezbednosni izazov“. U tom delu svog govora, ona ih kritikuje zato što ne poštuju mere samoizolacije i karantina, navodeći da bi bilo patriotski da su u tom trenutku ostali u zemljama u kojima su se našli.

4.2. Figura struke

Kao antipod negativcima može se istaći figura struke. Ova figura bila je specifična po tome što je denotirala konkretnu „formu“, tj. lekare. Kada su oni u pitanju, figura struke bi podrazumevala jednu vrstu društvenih heroja koji se „socijalno potvrđuju preduzimanjem aktivnosti koje podrazumevaju ekstremne životne situacije i rizik, po pravilu interpretiranih kao borba, odnosno žrtva za 'opšte dobro'“ (Pavićević i Simeunović-Patić, 2005: 162). Kontekst epidemije virusa korona u potpunosti pogoduje kristalisanju društvenih heroja jer predstavlja izrazito ekstremnu životnu situaciju u kojoj je rizik izuzetno visok, a lekari su tom riziku bili najviše izloženi.

Zbog toga je i figura stručnjaka bila posebno potencirana, i to već na prvoj epidemijskoj konferenciji (26. februar), kada je predsednik Republike uveravao: „Ponašali smo se vrlo ozbiljno, kao što vidite to su najstručniji ljudi u našoj zemlji“, pri tom mislivši na lekare koji su stajali iza njega, da bi na sledećoj konferenciji koju je održao (11. mart) ovo uverenje produbio:

„Mi smo slušali struku... Nisu odluke donosili političari, već su odluke donosili ljudi koji su najstručniji u našoj zemlji. Nisam lekar, niti je Ana Brnabić lekar, da bismo mi mogli da budemo pametniji od ljudi koji su spasili živote mnogih staraca, mnogo dece, mnogo ljudi u našoj zemlji, i koji taj posao znaju najbolje“.

Zatim je ponovo istakao značaj struke, kao i tvrdnju kako se oni (političari) pozivaju na struku ujedno primećujući kako je dobro što su tako postupili, da bi potom u nastavku monologa još jednom naglasio kako odluke ne donose političari nego lekari: „Poštovaćemo reč struke, a ne reč politike“! Na ovoj konferenciji predsednik Republike pominjao je figuru struke i kroz učestalo izražavanje zahvalnosti: „Da se zahvalim svim lekarima koji brinu o ljudima. Da vam kažem da ste vi junaci našeg doba“.

Ovakav način isticanja figure struke kroz naglašavanje njene važnosti u odnosu na politiku, kroz izražavanje zahvalnosti i kroz „herojski diskurs“

---

je „provukao“ da iako su uglavnom svi dobri, ipak ima „katastrofalnih izuzetaka“, da bi pri kraju konferencije ponovo pomirljivim i snishodljivim tonom zamolio: „naše divne ljude iz inostranstva koji su se vratili, k'o Boga vas molim samo budite disciplinovani. Ja znam da ste na disciplinu naučili. Molim vas da budete disciplinovani. Da ne ugrozite nikog drugog ovde“. Nekoliko dana kasnije (25. mart), preokret je iznova načinjen, kada je predsednik Republike na konferenciji pomenuo jedinu grešku koju su napravili, a zbog Ustava nisu mogli da je izbegnu – „puštanje svih državljana Srbije da uđu na teritoriju Srbije“.

ponavljaje se i na narednim epidemijskim konferencijama. Već narednog dana (12. mart) predsednik Republike u svom obraćanju na sličan način navodi: „Zato je važno da donesemo sve moguće u skladu sa onim što struka kaže, a ne u skladu sa onim što bi želeli političari ili što bi želeli mediji ili što bi svako od nas pomislio zdravorazumski da mu odgovara“, pri tom naglašavajući kako se lekari herojski bore i upućujući im standardne izraze zahvalnosti.

Figura struke u vidu lekara imala je i svoje konkretne manifestacije, a ne samo bezimene heroje kojima se učestalo zahvaljivalo. To su bili lekari na prvoj liniji „medijskog fronta“, koji su na epidemijskim konferencijama prenosili informacije vezane za epidemiju i odgovarali na pitanja novinara. Njima su često bila upućivana kritička pitanja koja su bila povezana sa izjavama koje su dali, zatim sa izjavama i postupcima političara, kao i sa protivepidemiološkim merama koje su se donosile. Na mnoga kritička ili „problematična“ pitanja često su odgovarali da nemaju (dovoljno) informacija, ili su davali uopštene odgovore, a neretko su isticali i da se radi o političkim pitanjima na koja oni ne žele da odgovaraju. Ovo poslednje je recimo bio slučaj na konferenciji od 8. aprila kada je novinar TVN1 pitao Predraga Kona zašto predsednik Republike ne poštuje mere za koje se sam Kon zalaže, dok se kao primer davanja uopštenog odgovora može uzeti slučaj sa konferencije od 9. aprila kada je lekarka Kisić-Tepavčević, na pitanje novinarkе Nove S da li predsednik Republike treba da ide u karantin pošto mu je sin zaražen, odgovorila načelno i uopšteno o procedurama prilikom zaražavanja ne osvrćući se uopšte na konkretan slučaj.

Pored lekara, figura struke denotirala je još jednu profesiju koja je bila konstantno prisutna na epidemijskim konferencijama. Reč je o novinarima, a figura novinara-stručnjaka bila je takođe posebno važna prevashodno zbog informativnog aspekta celokupne epidemiološke situacije. Osim što su kritički preispitali donete odluke i mere, novinari-stručnjaci su pitanjima razjašnjavali određene nedoumice koje su se javljale u javnosti (novinari su u određenom broju slučajeva svoja pitanja počinjali izjavom kako su im se gledaoci/slušaoци/čitaoci javljali jer su imali određenih nejasnoća). Pored ovoga, međutim, uspostavio se i jedan malo drugačiji trend, u kom su novinari određenih medija postavljali specifično tendenciozna pitanja. Tendencioznost se najčešće sastojala u tome da su pitanja ciljala na političke protivnike aktuelnog režima i da su težila da ih što negativnije označe. Već na jednoj od prvih epidemijskih konferencija povodom situacije sa virusom korona (11. mart) novinarka TV Pink pitala je predsednika Republike sledeće:

„Šta kažete na to kada pojedini vaši politički protivnici i mediji govore zapravo da država nije spremna za korona virus? Kakav je vaš odgovor na to? I moje drugo pitanje negde ima veze sa tim prvim, ne znam da li ste videli savete koje Savez za Srbiju daje kako država treba da se ponaša u ovim trenucima. Krive Vas i za korona virus. Ali to su isti oni ljudi o kojima ste možda malo pre govorili, koji su ćutali pre nekoliko godina, 2009. i 2010. kada je od gripa smrtnost bila oko dve stotine ljudi...“

Gotovo identično pitanje postavio mu je i novinar iste televizije na konferenciji od 23. marta. Na konferenciji održanoj dva dana kasnije novinar, koji je postavio pitanje predsedniku Republike, nije se predstavio niti je rekao svoju afilijaciju:

„Predsedniče, ja znam da ste više puta rekli da ne želite u ovo vreme da govorite o opoziciji, ali ja zaista ne mogu a da vam ne postavim ovo pitanje u ovom trenutku, s obzirom da oni predlažu neke mere. Savez za Srbiju su rekli, odnosno predložili da penzionerima treba dozvoliti, najstarijim građanima, u vreme policijskog časa sat vremena šetnje između 18h i 19h. Pa koliko je ta izjava zapravo i taj predlog neodgovoran s obzirom da znamo da su oni najugroženija grupa?“

Slična pitanja od strane novinara sa Studija B, TV Pinka, Srpskog telegrafa, Informera, Tanjuga pojavljivala su se i na nekim od narednih konferencija (27. mart, 02. april, 10. april).

Figura struke manifestovala se i na jedan osoben način, i to onda kada su nestručni ljudi davali sebi za pravo da „objašnjavaju“ stručne stvari iz oblasti različitih grana medicine. Ovakav oblik figure struke manifestovao se uglavnom kroz narative predsednika Republike, u samim počecima na jedan umereniji način. Kao primer se može navesti njegovo objašnjavanje zašto okupljanja na otvorenom nisu opasna: „Ja sam pitao deset puta lekare, to na otvorenom nije problem, oni kažu nije problem na otvorenom. Problem su zatvorene prostorije. To valjda zbog tog (*pravi kružne pokrete rukom*) vazduha koji cirkuliše i tako dalje. Na otvorenom tih problema nema. Pošto je respiratorna bolest. Toliko sam naučio od njih, a nisam stručan“ (epidemijska konferencija od 11. marta). „Stručni“ sadržaji u ovakvim narativima sukcesivno su postajali sve manje umereni i ujedno iznošeni sa sve više sigurnosti i samouvernosti. Na konferenciji 23. marta predsednik Republike je, između ostalog, pričao o promeni pristupa: „Promenićemo svoj pristup i svoju politiku, uz podršku kineskih prijatelja krenućemo na masovna testiranja. To nećemo moći da završimo u roku od 48h, ali očekujte da drastično povećanje testiranja počne u roku od 48h“. Uz sve ovo takođe je govorio i o trijaži pacijenata, objašnjavao je o invazivnim i neinvazivnim respiratorima, bolnicama, lekovima... Ovo nisu jedini slučajevi u kojima je predsednik Republike naširoko pričao o stručnim stvarima. Moglo bi se čak reći da se ustanovilo kao pravilo to da ovaj politički akter na svakoj konferenciji koju je održao bar u jednom delu priča o krajnje stručnim stvarima.

4.3. Figura relativizacije

Sledeća figura koja je bila uočena povezana je sa relativizacijom opasnosti od virusa korona. Figura relativizacije bila je izrazito rasprostranjena na prvoj analiziranoj epidemijskoj konferenciji (26. februar) i u nešto manjoj meri na jednoj od narednih (11. mart). Na prvopomenutoj konferenciji koju je predsednik Republike održao sa timom lekara, figuru relativizacije, u većem ili manjem intenzitetu, upotrebio je svako od prisutnih govornika koji je imao reč. Najpre je to bio predsednik Republike:

„Ja mislim da je Miša Pelemiš prošao i kroz variolu veru, pa može da vam govori o tome. Čovek mi je u jednoj rečenici rekao, kaže, pa jel vi možete da verujete ljudi da je danas veća panika nego kad je bila variola vera. A variola vera nema vam spasa mrtvi ste pa mrtvi, a ovo (*zastaje, smeju se, širi ruke*), a mi smo napravili od toga..., ali...“

Zatim epidemiolog Predrag Kon:

„Medijski udar, kako ga ja doživljam, ne odgovara stvarnoj pretnji sa kojom se susrećemo. Mi imamo jedino pretnju od virusa koji nam je u blizini. Međutim, ja bih to odmah uporedio sa pretnjom koja je bila sa pandemijskom gripom, koju smo kao što znamo, relativno dobro i lako prebrodili. Tada je bilo 137 umrlih i bilo 6027 hospitalizovanih... i tada je smrtnost onih koji su ležali u bolnici bila 2,3%. Ovaj korona virus ima smrtnost oko 2%, verovatno i niže“.

„Nama je najbliža Italija, pa je upravo zbog toga i taj nagli porast interesovanja. (...) Normalno da ćemo svakom građaninu koji se bude javio u ovom periodu odgovarati, iako je jako puno poziva koji jednostravno nisu ni neophodni. Ali povećanje tog nekontrolisanog straha izaziva i iracionalno ponašanje“.

„To ne znači da nećemo imati i neku manju epidemiju, to ne znači nećemo možda imati neki smrtni slučaj. Ali daleko od toga da to može da utiče na ukupni život u našoj Srbiji“.

Nakon toga reč je uzeo infektolog Mijomir Pelemiš:

„Suština je sledeća, da svi odgovorno obavljaju svoje poslove, i da svi objasnimo da je ovo bolest sa kojom možemo da se nosimo bez ikakvih problema i da je grip mnogo ozbiljnija bolest pa niko o njemu ne piše“.

U relativno kratkom obraćanju epidemiolog Branislav Tiodorović je donekle relativizovao opasnost od virusa korona pošto je naveo da veliki deo obolelih prođe sa lakšom kliničkom slikom. Nakon njega reč je uzeo pulmolog Branislav Nestorović:

„Ja ne mogu da verujem da narod koji je preživeo sankcije, bombardovanje, svakojaka maltretiranja, da će se uplašiti najsmješnijeg virusa u istoriji čovečanstva, koji na fejsbuku postoji“.

„Ja sam recimo na ovom sastanku bio protiv, čak uopšte, poručivanja maski. Mislim da i testiranja. Mislim da je to potpuno besmisleno. Pazite, da nemamo test mi ne bismo znali da je epidemija“.

„Nema razloga, stvarno nema razloga za paniku, baš nikakvog razloga. Ovaj put nema razloga ni za kakvu paniku. Više ljudi umire danas od mnogih drugih bolesti“

„Ja moram da priznam, ja sam u početku bio zatečen kad je počela ta priča jer je virus bio smešan... To je treća varijanta tog sarsa, mersa, jel tako, korona virusa, ovo je treća varijanta. On je najslabiji od sva tri. I prve dve su prošle nezapaženo, sad ova treća odjednom je to neka... Vidim zatvaraju se granice, avioni ne lete, potpuna besmislica“.

Konferenciju je ponovnim obraćanjem zatvorio predsednik Republike:

„Normalno se ljudi ponašajte. Ja ću da idem svaki dan u unutrašnjost zemlje da razgovaram sa ljudima. Neću da nosim nikakvu masku, niti bilo šta slično...“

„Ljudi da idu slobodno na stadione, u hale, da normalno žive svoje živote“.

Sledeća konferencija za medije u sličnom sastavu održana je 11. marta na kojoj je, između ostalog, predsednik Republike upotrebio figuru relativizacije u nešto blažem obliku:

„ (*ljutito*)....da napadaju doktora Nestorovića, da napadaju ljude koji su ozbiljni i odgovorni. Govore 'najsmešniji virus'! Nemojte da lažete! Niko nije rekao da je najsmešniji virus. Niko! Osim što su ljudi rekli da ne treba da se paniči. Ja to nikada u životu nisam izgovorio. I nemojte da lažete! Osim što sam rekao da nema mesta panici, da imamo gore viruse od toga. I da nam je više ljudi umrlo prethodnih dana od gripa i to H1N1 koji je prešao u sezonski grip, nego što nam je ljudi zaraženo korona virusom“.

Predsednik Republike je u toku svog obraćanja još jednom napomenuo kako je svinjski grip opasniji i kako je od njega bilo više mrtvih. Na ovoj konferenciji lekari nisu u tolikoj meri koristili figuru relativizacije, kao na prethodnoj.

4.4. Figura komparacije

Na istoj epidemijskoj konferenciji (11. mart) uvedena je i jedna nova figura koja će tokom narednih konferencija biti intenzivno korišćena. Reč je o figuri komparacije, koja je u ovom slučaju podrazumevala poređenje između „nas“ i „drugih“. I u ovom slučaju, figuru je uveo predsednik Republike:

„I upravo je to jedan od razloga zašto uspevamo da ovu epidemiju ili epidemijску krivu držimo da ne eksplodira eksponencijalno kao što se to dogodilo u mnogim zemljama koje su neuporedivo bogatije, koje su neuporedivo snažnije u smislu zdravstvene zaštite od naše zemlje“.

Ista ličnost je još nekoliko puta upotrebila figuru komparacije na veoma sličan način, naglašavajući kako će Srbija biti bolja od „neuporedivo razvijenijih“, „jačih“, „većih“, „boljih i ekonomski uspešnijih“ zemalja. Slično je bilo i na epidemijskoj konferenciji 14. marta kada je predsednik Republike opet nekoliko puta ponovio kako je kod nas situacija neuporedivo bolja, posebno u poređenju sa drugim razvijenim zemljama, kao i to kako je: „Srbija je u finansijskom smislu zdravija od 90% zemalja, neću da kažem više, a rekao bih vam i 95% zemalja. Mi smo finansijski jedna od najzdravijih zemalja“.

Na konferenciji za medije povodom uvođenja vanrednog stanja (15. mart) napomenuo je: „Mnogo organizovanije zemlje od nas strašno su poklekle. Jezivo su poklekle i plaćaju stravičnu cenu“. Figuru komparacije kroz poređenje sa drugima i naglašavanje kako smo „mi“ bolji od „drugih“ po mnogim kriterijumima (kao što je snabdevenost, na primer, po kojoj smo „najbolji

u Evropi ili jedni od najboljih¹⁵) predsednik Republike upotrebio je na još nekoliko narednih konferencija uglavnom na sličan način.

Figura komparacije imala je i malo drugačiju, parcijalniju formu, kada su navođeni samo „drugi“, u izrazito lošem kontekstu. Tako je predsednica Vlade Republike Srbije na konferenciji 20. marta žustro naglasila: „A kada pukne zdravstveni sistem, kao što je puklo u Italiji, onda vi zdravstveni sistem više nemate. E onda ljudi umiru gde god stignu da umru“. Predsednik Republike je u sličnom maniru upotrebio figuru komparacije na konferenciji 22. marta pominjući situaciju u Italiji, SAD, Francuskoj i Španiji, kao i broj mrtvih u ovim zemljama. Umrli od virusa korona opet su bili deo figure komparacije kada je na konferencijama 23. i 27. marta predsednik Republike ponovo govorio o mrtvima i njihovom broju u drugim zemljama (uglavnom onim „najrazvijenijim“ i „najmoćnijim“).

Figuru komparacije nisu koristili samo politički već i stručni akteri. Na konferenciji 30. marta epidemiolog Predrag Kon je izjavio kako „mi zaista imamo bolju situaciju nego što je otprilike u 25. danu bila u Italiji, i to prilično bolju“. Znatno direktniji bio je njegov kolega epidemiolog Branislav Todorović na konferenciji 10. aprila kada je izjavio kako smo uspeli da održimo epidemiološku krivu bolje nego u „poznatim, velikim i mnogo ekonomski jačim zemljama, sa velikim zdravstvenim sistemima, nego što smo mi“. Isti akter je na jednoj od narednih epidemijskih konferencija (13. april) u sličnom maniru izjavio kako Srbija raspolaze sa dovoljno respiratora i „sa te strane, možda mi bolje stojimo nego neke mnogo razvijenije i bogatije zemlje od nas“.

5. Latentne značenjske funkcije figura

Sprovedena analiza pokazala je prisustvo različitih figura. Figure koje su uočene i analizirane, a čiji broj ne mora biti konačan, pokazale su određene osobenosti. Prva od njih, figura negativaca bila je izrazito korišćena od strane političkih aktera, a u znatno manjoj meri od strane stručnih članova Kriznog štaba. Prisustvo ove figure bilo je veoma učestalo u ranim fazama epidemije, najviše oko sredine meseca marta, da bi se nakon ovog perioda sve više gubila. Jedan od razloga za to mogao bi ležati u činjenici da su politički, pa i stručni akteri za veoma kratko vreme prevalili put od potpunog zanemarivanja, podcenjivanja, pa i ismevanja moguće opasnosti od virusa korona, do gotovo histeričnog straha i uvođenja izrazito oštrih i represivnih mera. Sa ovakvog naglog zaokreta koji je pokretao i pitanje odgovornosti trebalo je skrenuti pažnju, pa se zbog toga negativci čine sasvim pogodnim objektom za distrakciju.

15 Pitanje snabdevenosti bilo je deo figure komparacije i na konferenciji 25. marta kada je predsednik Republike napomenuo kako je naša zemlja snabdevenija nego „Amerika, Engleska, Francuska, Italija i sve druge zemlje najrazvijenijeg dela sveta“, dok je u sličnom maniru na konferenciji dva dana kasnije naveo: „Sve smo se postarali da ljudi dobiju (*govori konkretno o maskama*), i da imamo sve ono što nema Njujork, sve ono što ne možete da nađete ni u Londonu, ni u Madridu“. Ovi gradovi su na istoj konferenciji poslužili da se pokaže kako je „naš zdravstveni sistem mnogo savremeniji i mnogo bolji nego bolnice u Londonu i Madridu, nego bolnice u Njujorku“.

Zbog toga je bila prisutna i veća raznolikost negativaca, jer su se ovom figurom redom označavali najpre „neimenovni zlonamernici“, a zatim novinari, politički protivnici, „obični“ i stariji građani, EU i gastarbajteri. Raznolikost negativaca omogućila je da se odgovornost prebaci na više različitih kategorija stanovništva, čime se ujedno efikasnije prikrivao sopstveni neodgovoran pristup. Uz to, ne manje važno deluje i činjenica da je figura negativaca poslužila i za posredno označavanje pozitivaca. Pored ovoga, na pomenuti način jasno su se uokvirili i krivci za epidemiološku krizu, što svakako nije beznačajno jer je „krivica ključno pitanje u krizama“ (Koerber, 2020: 501).

Sledeća figura, figura struke, imala je malo kompleksniju strukturu pošto, za razliku od negativaca, nije bila samo označeno, već i oznaka. Figura struke se najpre koristila za označavanje lekara–stručnjaka, a njena reprodukcija vršena je na tri načina: kroz potenciranje važnosti struke u odnosu na politiku, zatim kroz konstantno izražavanje zahvalnosti lekarima, kao i kroz herojsku terminologiju (učestalo naglašavanje kako su lekari heroji). Kroz reprodukciju na pomenute načine, figura struke se konstituisala kao jedna vrsta svemoćnog, ali bestelesnog identiteta, koji je uvek prisutan i koji će sve probleme rešiti. Zbog toga se čini da u simboličkom smislu ne bi bilo preterano napraviti analogiju sa figurom *deus ex machina* iz antičkih pozorišta. Istovremeno, figura struke služila je i kao paravan iza koga su se u pojedinim momentima zaklanjali i sami lekari–stručnjaci, a posebno politički akteri.

Pored toga, figura struke denotirala je dve vrste konkretnih stručnjaka koji su bili prisutni na epidemijskim konferencijama, na lekare i novinare. Prisustvo medijskih lekara–stručnjaka uglavnom se svodilo na proceduralno čitanje statističkih podataka o zaraženima i umrlima i o merama koje su se donosile. Stekao se utisak kako je formalizovan nastup lekara–stručnjaka ostavljao medijskog prostora krajnje nestručnim licima (misli se pre svega na političke aktere) da pričaju o uskostručnim stvarima. U ovakvim nastupima prednjačio je predsednik Republike. Za „stručna“ izlaganja ovog političkog aktera moglo bi se reći, sledeći primere analize britanskog lingviste Normana Ferkla (Fairclough, 1995: 4), da su konstruisala autoritet i autoritativnost kako preko narativne, tako i preko vizuelne ravni: više nego poznata osoba koja se predstavlja kao da poseduje znanje o određenoj problematici, govori ozbiljno, donekle odmereno i naizgled samouvereno uz naglašavanje, gestikulaciju, korišćenje stručne terminologije i dramskih pauza. Na ovaj način, autoritet se, u izvesnom smislu, samopredstavljao i kao sveznajući. Uz to, isti akter je u svojim brojnim nastupima u okviru epidemijskih konferencija često naglašavao kako „nije stručan“ i „kako su mu drugi (*misli se na lekare*) rekli i/ili su ga naučili“, što je opet trebalo da ukaže na određenu skromnost i bliskost „običnom“ čoveku.

Formalni nastup medijskih lekara–stručnjaka bio je dopunjen novinarskim pitanjima koja su imala širi informativni, ali i kritički karakter. Posebno zanimljiv može biti ovaj kritički karakter novinarskih pitanja, jer je imao dva preovlađujuća oblika. Jedna linija kritike bila je usmerena ka preispitivanju odluka i mera koje su predlagali, donosili i nametali lekari i političari, a druga linija je imala nešto specifičniji karakter jer su sami novinari preuzimali ulogu kritičara političkih

i drugih oponenta aktuelne vlasti. To se ogledalo u postavljanju pitanja o političkim protivnicima režima, iako je sam predsednik Republike na jednoj od konferencija u ranoj fazi epidemije rekao da na takva pitanja neće odgovarati, dajući tako samim pitanjima posebnu težinu (čiji se broj na narednim konferencijama uprkos tome nije smanjio) i ujedno predstavljajući sebe kao nekog ko je iznad dnevnopolitičkih razmirica. Istovremeno, postavljanje takvih pitanja i (ne)odgovaranje na njih predstavljalo je i oblik političkog performansa. U tom performansu novinari su često na sopstvena pitanja davali i odgovore čime su iznosili i vrednosne stavove, a takvu vrstu pitanja postavljali su mahom na onim epidemijskim konferencijama koje je držao predsednik Republike (zbog čega i nije bilo potrebe da se na ta pitanja odgovara). Za razliku od toga, ista grupacija „kritičkih“ novinara na konferencijama koje su držali samo lekari postavljali su pitanja koja su se gotovo isključivo odnosila na epidemiju.

Naredna figura koja je bila uočena jeste figura relativizacije. Kroz ovu figuru često se naglašavalo poređenje virusa korona sa običnim, sezonskim gripom, kao i zanemarivanje, pa i nipodištavanje moguće opasnosti, od samog virusa. Korišćenje figure relativizacije bilo je veoma izraženo na prvoj konferenciji (i donekle na narednoj), dok se posle toga više nije mogla uočiti, što je i razumljivo jer je epidemija vremenom dobijala na opsegu. Na toj prvoj konferenciji, svi stručni akteri koji su imali reč koristili su figuru relativizacije (neki u većoj, neki u manjoj meri), kao i politički akter koji je takođe bio prisutan. Upotreba figure relativizacije verovatno je bila motivisana željom za neširenjem panike, međutim krajnje hiperbolisani oblik te figure u velikoj meri je umanjio potencijalnu opasnost, što je dalje moglo uticati na percepciju opasnosti od virusa korona, posebno u ranoj fazi širenja epidemije.

Sa figurom relativizacije u izvesnom smislu bila je povezana i figura komparacije. Ova figura odnosila se na učestala ekonomska, zdravstvena i organizaciona poređenja u okolnostima epidemije između „nas“ i „drugih“, pri čemu su ti „drugi“ bili (prema korisnicima ove figure, uvek mnogo jače, razvijenije, bogatije, uspešnije, moćnije) zemlje zapadne Evrope i severne Amerike. Pored ovog, figura komparacije je imala i parcijalni oblik koji je sastojao samo od „drugih“, koji su se u trenutnim epidemiološkim okolnostima predstavljali kao mnogo lošiji od „nas“ (za prikazivanje lošije situacije u drugim zemljama uglavnom su korišćeni podaci o umrlima od virusa korona). Kroz figure komparacije uvek smo „mi“ bili ti koji su bili bolji, a osim toga situacija u drugim zemljama korišćena je kako bi se relativizovalo loše stanje u našoj zemlji. Pored navedenog, može se reći da je figura komparacije imala i kolektivno-identitetsku funkciju, koja je suštinski počivala na razlici između „nas“ i „njih“. Figuru komparacije koristili su intenzivno politički, ali i stručni akteri.

6. Zaključna razmatranja

Prisustvo različitih figura na epidemijskim konferencijama pokazuje da su one u velikoj meri prevazilazile puku informativnu formu, i da se to prisustvo, između ostalog, može sagledati i kao jedan od pokazatelja političkog performansa. Moglo bi se čak reći da je politički performans bio sastavni

deo epidemijskih konferencija, bar onih na kojima su u glavnim ulogama bili politički akteri.¹⁶ Zbog toga se čini da su ti performansi bili u funkciji izgradnje posebnog statusa samog govornika,¹⁷ što se opet može tumačiti kao odraz autoritarne političke kulture, čija jedna od karakteristika jeste i sklonost ka harizmatiskim i autoritarnim vođama (Kuljić, 1998). Uočene značenjske konstrukcije sa epidemijskih konferencija mogu predstavljati pokušaj da se harizma i autoritativnost u određenoj meri pojačaju i osnaže.

Ono što bismo se takođe mogli zapitati jeste koliko su „mehanizmi stvaranja smisla“ (Morgan, 2020: 314), prevashodno oličeni u analiziranim figurama, uticali na druge, van kulturne sfere društvenog života. Da li je, recimo, figura negativaca uticala na povećanje netrpeljivosti ili formiranje predrasuda prema onim grupama koje su tako negativno označene? Ili je pak figura relativizacije relativizovala percepciju opasnosti od virusa korona među širim kategorijama stanovništva i shodno tome uticala na njihovo ponašanje u okolnostima epidemije? Suvisli odgovori na ova pitanja zahtevali bi dodatnu analizu efekata medijskih poruka kojima su se prenosile pomenute figure, a eventualni pozitivni odgovori predstavljali bi argument u prilog konceptu o autonomiji kulture i njenom determinističkom karakteru u odnosu na društvo.

Međutim, za razliku od ovakvih spekulacija, ono što se sa relativnom sigurnošću može reći jeste da su ključni akteri koji su koristili pomenute mehanizme dolazili (ili su bili delegirani) iz sfere političkog, koja je kao takva suštinski deo društvene strukture. Značenjske figure, kao jedan od produkata mehanizama stvaranja smisla, bile su dakle neposredan proizvod aktera iz političke sfere, što u izvesnom smislu pokazuje snagu strukturnog aspekta na simboličkoj ravni. Ova značenja, dakle, nemaju svoju unutrašnju logiku, kako Aleksander generalno napominje, već su proizvod logike političkih struktura.

Iz ovoga dalje proizilaze i pojedine praktične konsekvence, kao što je kontrola i usmeravanje samih značenja od strane političkih aktera. Kroz usmeravanje značenja govornici su se u određenoj meri prilagođavali publici, što je recimo bio slučaj prilikom korišćenja figure relativizacije, kojom se moglo ciljati na izvestan konformizam kod publike. Slično tome, za pokušaj njenog pridobijanja mogla je poslužiti figura negativaca koja je posredno saopštavala da „nismo mi krivi, nego drugi“, kao i figura komparacije, koja je bila usmerena na povlađivanje nacionalnim sentimentima.

Poseban doprinos usmeravanju značenja dali su novinari pojedinih medija, uglavnom iz „komercijalno-privatnog sektora“, koji su postavljali krajnje politički podobna pitanja i to mahom na onim epidemijskim konferencijama koje je

16 Performativno-politički karakter konferencija ogledao se u prisustvu različitih značenjskih konstrukcija, od kojih su neke označene kao figure, ali je takođe podrazumevao i elemente koje je Aleksander pominjao (specifično kodiranje koje je i proizvelo pomenute figure, korišćenje drugih retoričkih figura, menjanje tonaliteta), kao što se uklapao i u okvir koji je formulisala Raj, posebno spram ose koja je podrazumevala telo, prostor, govor i izvođenje.

17 Sličan status (*iconic status*) dostignut na sličan način (na konferencijama za medije organizovanih povodom epidemija virusa korona) pripisan je i guverneru Ohaja (Villegas, 2020: 353).

održavao predsednik Republike. Jedno domaće istraživanje takođe je pokazalo izraženu političku polarizaciju na tzv. partijske (u smislu preterane bliskosti vladajućoj grupaciji) i ostale medije kada je bilo u pitanju uokviravanje različitih aspekata epidemije (Kleut i Šinković, 2020). Na ovom mestu nema prostora za šire elaboracije o medijskoj klimi u Srbiji, ali se može reći da su određeni aspekti epidemijskih konferencija u velikoj meri bili odraz stanja u medijskoj sferi koju je karakterisala upravo veoma oštra polarizacija medijskog izveštavanja, izražena pristrasnost, različite vrste isključivosti i sl.¹⁸

Drugi pol pomenute polarizacije činili su, takođe, novinari sa privatnih komercijalnih medija, čija su pitanja bila izrazito kritički intonirana spram zvaničnih, državnih odluka i mera, a kako su se same konferencije prenosile i na televizijskim kanalima sa tzv. nacionalnim frekvencijama, ta kritička preispitivanja imao je priliku da vidi širi auditorijum. Uz izvesne ograde, moglo bi se reći da je to sadržavalo sitne tragove habermasovske kritičke javnosti koja argumentovano preispituje javne odluke.¹⁹ Donosioci i predlagači tih odluka primenjivali su različite strategije odupiranja tom preispitivanju, od kojih su neke već pomenute ranije, a novinarima je u jednom trenutku bilo i zabranjeno da prisustvuju epidemijskim konferencijama,²⁰ što je formalno pravdano zdravstvenim rizicima, a suštinski je ukinulo ključnu osobenost konferencija koja se odnosila na njihov teže kontrolisani debatni karakter.

Imajući rečeno u vidu, može se reći da su epidemijske konferencije poslužile kao generator različitih značenja koja su se onda po potrebi mogla koristiti u različite (između ostalog i političke) svrhe.

Literatura

- Alexander, J. C. (2010). *The Performance of Politics*. Oxford University Press, Inc.
- Alexander, J. C. (2003). *The meanings of social life: a cultural sociology*. New York: Oxford University Press.
- Anwar, A. et al. (2020). Role of Mass Media and Public Health Communications in the COVID-19 Pandemic. *Cureus* 12(9): e10453. DOI 10.7759/cureus.10453.
- Babić, M i Đurić, R. (2020). *Medijske slobode u Srbiji – izveštaj u klin, stvarnost u ploču*. Beograd: NUNS.
- Benson, R. (2014). Strategy Follows Structure: A Media Sociology Manifesto. U: Waisbord, S. (ed.). *Media Sociology: A Reappraisal*. Cambridge: Polity Press (25–45).

18 Valić-Nedeljković et al.,2021; Babić i Đurić, 2020.

19 Jedna od važnijih karakteristika Habermasove javne sfere jeste i ta da je svim građanima garatovan pristup, za šta se može reći da je u jednoj veoma maloj meri bilo ostvareno, pošto su pojedini građani posredstvom novinarskih pitanja na epidemijskim konferencijama mogli izneti svoje nedomumice ili kritičke opservacije.

20 Novinari nisu prisustvovali od 11. do 20. aprila, odnosno na devet konferencija od ukupnog broja koji je ušao u uzorak, a novinarska pitanja koja su slata pre konferencija čitao/la je moderator/ka.

- Burton, G. (2005). *Media and Society. Critical Perspectives*. Maidenhead: Open University Press.
- Fairclough, N. (1995). *Media Discourse*. London: Hodder Arnold Publication.
- Fiske, J. (1987). *Television Culture*. London; New York: Routledge.
- Gans, H. (2012). Against culture versus structure. *Identities: Global Studies in Culture and Power* 19(2):125–134.
- Habermas, J. (1969). *Javno mnenje*. Beograd: Kultura.
- Hall, S. (1997). The Work of Representation. U: Hall, S. (ed.). *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. London: Sage Publications (13–75).
- Kastels, M. (2014). *Moć komunikacija*. Beograd. Clio.
- Kicinger, Dž. (2005). 'Dejstva i uticaji' medija (Ponovo o uticaju medija: uvod u 'nova istraživanja efekata medija'). U: Brigs, A. i Kobli, P. (prir.). *Uvod u studije medija*. Beograd: Clio (414–429).
- Kleut, J. i Šinković, N. (2020). "Is it possible that people are so irresponsible?": Tabloid news framing of the covid-19 pandemic in Serbia. *Sociologija* 62(4):503–523.
- Koerber, D. (2020). Mass media and their symbiotic relationship with crisis. U: Johansen, W. and Frandsen, F. (eds.). *Crisis Communication*. Berlin: De Gruyter Mouton (493–508).
- Kuljić, T. (1998). *Tito*. Beograd: Institut za političke studije.
- McQuail, D. (2010). *McQuail's Mass Communication Theory*. New Delhi: Sage (6th edition).
- Mek Kvin, D. (2000). *Televizija*. Beograd: Clio.
- Milivojević, S. (2001). Javnost i ideološki efekti medija. *Reč* (64/10):151–213.
- Mitel, Dž. (2011). Kulturološki pristup teoriji televizijskih žanrova. *Treći program* (150/2):18–33.
- Morgan, M. (2020). Why meaning-making matters: the case of the UK Government's COVID-19 response. *American Journal of Cultural Sociology* 8(3):270–323.
- Pavićević, O. i Simeunović-Patić, B. (2005). Srbija i (anti)heroji. *Sociologija* 47(2):161–182.
- Perelman, C. and Olbrechts-Tyteca, L. (1969). *The New Rhetoric. A Treatise on Argumentation*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Prajs, S. (2011). *Izučavanje medija*. Beograd: Clio.
- Rai, S. M. (2015). Political Performance: A Framework for Analysing Democratic Politics. *Political Studies* 63(5):1179–1197.
- Thompson, J. B. (1995). *The Media and Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Valić-Nedeljković, D., et al. (2021). *Mediji o medijima, slobodi medija i novinarima*. Novi Sad: Novosadska novinarska škola. <https://novinarska-skola.org.rs/sr/wp-content/uploads/2021/01/publikacija-Mediji-o-medijima-slobodi-medija-i-novinarima.pdf>

- Villegas, C. (2020). Performing rituals of affliction: how a Governor's Press conferences provided mediatized sanctuary in Ohio. *American Journal of Cultural Sociology* 8(3):352–383.
- Ženet, Ž. (1985). *Figure*. Beograd: Vuk Karadžić.
- Waisbord, S. (2014). Reappraising Media Sociology. U: Waisbord, S. (ed.). *Media Sociology: A Reappraisal*. Cambridge: Polity Press (1–24).
- Williams, R. (2003). *Television*. London and New York: Routledge.